

Dávid Beáta – Albert Fruzsina

„Kit nevez Ön barátnak?”*

A barátság szociológiai megközelítésben

„Mint az élet balzsama, olyan a jó barát...”

(Sirák könyve 6,15–17)

Bevezetés

Számos kérdőíves vizsgálat tartalmazza a „Hány barátja van Önnek?” kérdést. Azonban meglehetősen homályos és egyéneként is nagyon változó, hogy ki mit ért a barát fogalmán. Erre számos dolog utal, legegyszerűbb példaként egy ilyen változónak a nulla és a „több mint 99” értékek közti megoszlását említhetnénk: szinte bizonyos, hogy a barát fogalmát másként érti az, aki három barátot közöl, és az, aki nyolcvanötöt, illetve valószínűleg a szociodemográfiai jellemzők (nem, kor, iskolai végzettség, lakóhely stb.) is jelentősen befolyásolják e fogalomhasználatot.

C. S. Fischer külön vizsgálatban foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az amerikai válaszadók kit neveztek barátjuknak (friend),¹ mivel úgy érezte, hogy e fogalom használata bár roppant elterjedt, mégis inkonzisztens, tehát azt akarta megtudni, hogy a tényleges kapcsolatok mely aspektusai korrelálnak a „barát” terminus használatával. 1977-ben 1050 18 év feletti személy összesen 19 417 ismeretségről adott számot, s ezen kapcsolatok 59 százalékát nevezte barátnak. A válaszadók többsége nem rokoni kapcsolataira alkalmazta meglehetősen rendszeretlenül e terminust: olyan ismeretségekre, melyek más speciális szerepkapcsolattal nem írhatók le, hasonló korú személyekre, régi ismerősökre és olyanokra, akikkel a válaszadónak főként társasági, nem pedig intim vagy anyagi vonatkozású kapcsolatai voltak. A megkérdezettek

* A kutatást az 1/017/2001 számú NKFP program, az F 034608 számú OTKA- és az A.1804/V/01 számú OKTK-program támogatta.

¹ Fischer 1982.

nem rokoni kapcsolataik 83 százalékát nevezték barátoknak, míg ebből közeli kapcsolatnak (close) csak 25 százalékot éreztek. A szerző a közelinek nevezett ismeretségek vonatkozásában több korrelációt talált, s szerinte a „barát” mondhatni reziduális kategória, a másként nem kategorizáltakra alkalmazható, így a társadalomkutatóknak mindenestre óvatosan kell felhasználniuk.

A szociológia a barátság kvalitatív eszközökkel való vizsgálatát – ahol maga a barátság áll a megismerés fókuszában – meglehetősen mostohán kezeli.² A szakirodalomban fellelhető kutatások, még ha tartalmazznak is kvalitatív elemeket, vagy kis elemszámúak,³ vagy etnográfiai vizsgálatok, melyek csak egy adott csoportra – például munkásosztálybeli férfiak – koncentrálnak.⁴

Jelen tanulmányunkban a korábbi kutatási eredmények áttekintése után „A 15 és 20 év közötti fiatalok és szüleik társadalmi beágyazottsága és annak hatása a testi-lelki egészségre” című, 2002-ben végzett kutatásunk adatbázisának segítségével arra keressük a választ, hogy az emberek mit értenek Magyarországon a barátság fogalmán, kit neveznek barátoknak, van-e, és mi a különbség a „barát” és „barátnő” fogalmak használata között. Kétgenerációs családi adatbázisunk lehetővé teszi, hogy a fenti kérdésekkel összefüggésben a szociodemográfiai szempontok mellett azt is vizsgáljuk, hogy vajon a megkérdezett családtagok (apa, anya, gyermek) közül ki és hogyan kapcsolódik a másik két személyhez.

Az empirikus adatok ismertetése előtt azonban azt a kérdést járjuk körül, hogy ki hogyan és milyen tapasztalat alapján beszél/gondolkozik a barátságról, néhány klasszikus véleményét idézzük a barátságról, valamint bemutatjuk a barátságra és általában a személyes kapcsolatokra vonatkozó – nem túl nagy számú – magyarországi adatot.

A barátságról

Ahogy *Sirákkönyvből*, az ókori bölcselőknek (például Arisztotelésznek, Cicerónak) a barátságra vonatkozó kijelentéseiből vagy Márai *Füveskönyvből* is kiderül, a barátság az egyik legfontosabb és talán legrejtélyesebb emberi érzés.

² Walker 1995, 275.

³ Walker 1995, O'Connor 1992.

⁴ Kornblum 1974, Whyte 1981.

„Mint az élet balzsama, olyan a jó barát; akik az Urat félik, találhatnak ilyet.

Aki az Urat féli, abból jó barát lesz, mert amilyen ő maga, olyan a barátja is.”

(Sirák könyve 6,15–17)

„Mert a barátság is erény, vagy legalábbis szoros kapcsolatban áll az erénnyel, s különben is, erre van a legnagyobb szükségünk az élet szempontjából. Barátok nélkül ugyanis senkinek sem lehet kedves az élete, még ha minden egyéb jóban része van is; [...]

De a barátság nemcsak szükséges, hanem erkölcsileg szép is: aki szereti a barátokat, azt dicsérettel illetjük, s ha valakinek sok barátja van, azt szép dolognak tartjuk;”

(Arisztotelész 1987, 215–216)

„A barátság nem kevesebb, mint valamennyi isteni és emberi dolognak jóakarattól és szeretettől áthatott egybecsengése. Nem is tudom, adtak-e a halhatatlan istenek valami ennél kiválóbbat, a bölcsesség kivételével.”

(Cicero 1987, 82)

„Emerson azt állítja, hogy a barát a természet paradoxona, egyszerű mind mesterműve. Az egyedüli lény, szól, akitől nem azt kívánom, amije van, hanem azt kívánom, aki ő maga.”

(Hamvas 1977, 132)

„Nincs emberi kapcsolat, mely megrendítőbb, mélyebb lenne, mint a barátság. [...] Nincs titkosabb és nemesebb ajándék az életben, mint a szűkszavú, megértő, türelmes és áldozatkész barátság. S nincs ritkább. A barátság szolgálat, erős és komoly szolgálat, a legnagyobb emberi próba és szerep.”

(Márai 1977, 46–47)

A barát szerepe és helye a személyes kapcsolatok „hierarchiájában” a történelmi korokban változó. Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájában* a barátság három formájáról ír, ahol a két leggyakoribb forma a kellemességen és a hasznosságon alapuló szeretet. Mindkét esetben az egyén saját magát teszi előtérbe: az első esetben azért, mert neki jó, a másodikban azért, mert neki magának kellemes.

„Más szóval az ilyen viszony legfeljebb járulékosan nevezhető barátságnak; ez esetben nem azért szeretünk valakit, mert az illető olyan

amilyen, hanem azért, mert valami jóban vagy gyönyörűségben részesít bennünket. Éppen ezért az ilyen barátság könnyen fel is bomlik – ha ti. a barát nem marad mindig olyan, amilyen volt.

(Arisztotelész 1987, 219)

Az arisztotelészi két barátságforma közül a „hasznosságon alapuló barátság főképp idősebb emberek közt szokott kifejlődni, mert az ilyen korú emberek sohasem annyira a kellemeset, mint inkább a hasznosat keresik; férfikoruk virágjában levők, valamint a fiatal emberek közt inkább csak akkor, ha ezek haszonlesők. [...] Ezzel szemben „már aztán az ifjak közötti barátság rendszerint a kellemes érzésekből fakad: az ifjúság mindig érzelmei szerint él, s leginkább azt keresi, ami neki kellemes, s amit a jelen pillanat nyújt... Ezért az ifjúkori barátság hamar keletkezik, de hamar meg is szűnik: a kellemes dolgok iránti hajlamunkkal együtt változik a barátságunk is, márpedig az ilyenfajta kellemességben könnyen változás állhat be”.⁵

Arisztotelész a barátság harmadik formájának, amelyben a másik kettő is magába foglaltatik, az *igaz barátságot*, azaz a jó emberek barátságát nevezte.

„Tökéletes viszont az erkölcsileg jó és az erényben egymáshoz hasonló emberek barátsága. Ezek egyformán kívánják egymás javát, és pedig csupán azért, mert mind a ketten jó emberek – már önmagukban véve is. [...]

Mert a jó emberek önmagukban véve jók, és egymás számára is hasznosak. De éppúgy kellemesek is egymás számára, mert a jó emberek önmagukba véve is és egymás számára is kellemesek. [...]

Természetes, hogy az ilyen barátság ritka, mert hiszen ilyen ember kevés van.”

(Arisztotelész 1987, 220–221)

A 20. században a barátságról írt esszék és tanulmányok a klasszikus, ókori barátságézményét szem előtt tartva szomorúan állapítják meg e kapcsolattípus háttérbe szorulását.

C. S. Lewis a *Szeretet négy arca* című könyvében így ír erről:

„De ma kevés olyan ember van, aki a barátságot hozzájuk mérhetőnek, sőt egyáltalán a szeretet egy válfajának tekintené. [...] Az ókorban a barátságot tartották a szeretet összes fajtája közül a legboldogabb-

⁵ Arisztotelész 1987, 219, 220.

nak és legemberibbnek; az élet koronájának, az erény iskolájának. A modern világ ezzel szemben teljesen megfélekezett róla. [...] Inkább meglehetősen marginális dolog, ami korántsem tartozik a főfogások közé az élet lakomáján, afféle kikapcsolódás, mellyel kitölthetjük szabadidőnk hézagjait. De hogyan jutottunk idáig? A legkézenfekvőbb válasz az, hogy azért értékeli kevesen, mert kevesen tapasztalják. S a tapasztalat hiánya pedig épp abból adódik, ami a barátságot olyan élesen megkülönbözteti a másik kettőtől. A barátság – cseppet sem pejoratív értelemben – a legkevésbé természetes szeretet; a legkevésbé ösztönös, testi, biológiai, a legkevésbé szükségszerű.

A barátság (hogy úgy mondjuk) »nem természetes« jellege magyarázatot ad arra, hogy miért magasztalták fel az ókorban és a középkorban, és hanyagolják el napjainkban. A régi korok az aszkézist, a világról való lemondást hirdették. Tartottak a természettől, az érzelmektől és a testtől, mert azok veszélyt jelentenek lelkünkre; vagy azért vetették meg őket, mert az ember lealacsonyodását látták bennük. Szükségképpen azt a szeretetet értékelték a legtöbbre, amelyik a leginkább független volt a természettől, mi több, ellenszegült annak.”

(Lewis 1995, 64–65)

Lewis szerint a szemléletváltásnak van egy másik oka is. Szerinte azok vannak többségben „akik az emberi életet pusztán az állatfajok életének egy fejlettebb, bonyolultabb változatának tekintik”, és ezeknek az embereknek „gyanús minden viselkedésforma, melynek nincs bizonyítható eredete és szerepe a túlélés szempontjából az állatvilágban”. „A közösség felértékelése az egyénnel szemben szükségképpen a barátság lekicsinylését eredményezte, hiszen az ember leginkább a barátságban mutatkozik meg mint egyén”.⁶

Hamvas Béla a barátságról írt esszéjében – C. S. Lewishez hasonlóan – meglehetősen borúlátó:

„Ahhoz képest, hogy az utóbbi száz év alatt mi került szóba, a barátságról való hallgatás egészen különös. [...] Az antik világban senki sem feledkezett meg róla. [...] Az ok inkább az, hogy a barátság klaszikus kapcsolat, s a mai ember a klasszikus kapcsolathoz kicsiny.”

(Hamvas 1977, 130)

A helyzet talán nem annyira tragikus, mint ahogy azt C. S. Lewis vagy Hamvas Béla írja, de kétségtelen tény, hogy napjaink felnőtt embere számára nem a barátság áll a „kapcsolathierarchia” csúcsán.

⁶ Lewis 1995, 66.

A barátságra vonatkozó 20. század eleji borúlátást a század végére mint-ha még szélesebbre kellene kiterjesztenünk: az emberek individualista és önmegvalósító életformája egyre kevesebb teret biztosít az emberi kapcsolatoknak. Nemcsak barátunk van egyre kevesebb,⁷ hanem egyre szűkebb az a tér is, ahol személyes kapcsolataink helyet kapnak. A kapcsolathálózatok beszűkülésének magyarázatakor természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a strukturális okokat, gazdasági kényszerhelyzeteket, mint amilyenek a munkanélküliség vagy a munkahelyi létbizonytalanság, melyek ezt a folyamatot az egyéntől függetlenül is negatívan befolyásolják. Az érem másik oldala például az internet, aminek segítségével viszont sok ember számára még jobban, teljesen új dimenziókban nyílt ki a világ. Barabási László skálafüggetlen hálózatokra vonatkozó elmélete látszik igaznak a barátok megoszlás-görbéjére vonatkozólag is: az emberek döntő többségének alig van barátja, míg néhány ember igazi „barátságtőkés”, számtalan barátal.⁸

Baráti kapcsolatok Magyarországon a korábbi empirikus kutatások fényében

A Tárki Magyar Háztartás Panel vizsgálat két hullámban, 1993-ban és 1997-ben is információt gyűjtött az emberek barátainak számát illetően. Az adatok tükrében a legszembeötlőbb jelenségnek a barátok számának csökkenése és a baráttal egyáltalán nem rendelkezők arányának növekedése látszott. 1993-ban és 1997-ben ugyanazoktól megkérdezve, hogy hány barátjuk van, kiderült, hogy egyrészt csökkent a barátok száma: a megkérdezettek 1993-ban átlagosan 7,1 barátot, 1997-ben már csak 4,5 barátot említettek, másrészt 10 százalékkal nőtt azoknak az aránya, akiknek egyáltalán nincs barátjuk! 1993-ban a válaszadók egyötödének, 1997-ben csaknem egyharmadának nem volt egyetlen barátja sem (1. ábra).

A barátok számának csökkenése az általunk vizsgált kategóriák (nem, iskolai végzettség, lakóhely, jövedelmi helyzet, családi állapot, háztartás-nagyság) alapján úgy tűnt, hogy mindenkit egyforma eséllyel jellemzett.

Kik azok, akik a kilencvenes évek derekán veszítették el teljesen a barátaikat? A barátokat 1993 és 1997 között elvesztők (a mintában szereplő minden tizedik személy) nagyobb arányban nők, inaktívak, kis létszámú háztartásban élők, nyolc általánosnál alacsonyabb végzettsé-

⁷ Albert-Dávid 1998a.

⁸ Barabási 2003.

gűek, vidékiek, az alsó két jövedelmi ötödbe tartozók, 56 év felettiék, községekben lakók. Legkevésbé az aktív, felsőfokú végzettségű, fiatal, a legfelső jövedelmi ötödbe tartozó budapesti lakhelyű emberek veszítették el barátaikat.

Azon megkérdezettek között, akiknek a vizsgált két év egyikében sem volt egyetlen barátjuk sem, a nők, az inaktívok, az egy- vagy kétfős háztartásokban élők, a maximum nyolc osztályt végzettek, az 56 év felettiék és a második és harmadik jövedelmi ötödbe tartozók voltak felülreprezentálva. Az aktív fiatal, közép-, illetve felsőfokú végzettségű és a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók ugyanakkor alulreprezentáltak ebben a csoportban.

A többi megkérdezettnél nagyobb eséllyel volt mindkét vizsgálati évben legalább egy barátja az aktív, közép- vagy felsőfokú végzettségű, városban lakó és a felső jövedelmi kvintilisbe tartozó embereknek.

A 2000. évi Háztartás Monitor vizsgálat ismét rákérdezett a barátok számára. 2000-ben a megkérdezettek átlagosan 5,4 barátot említettek: a férfiak átlag 6,9, a nők átlag 4,2 barátot. A férfiak negyedének, a nők harmadának nem volt barátja a válaszok szerint. Ez arra utal, hogy a barátok számának a kilencvenes évek közepén az MHP vizsgálatokban regisztrált jelentős csökkenése és a barátokat nélkülözők arányának emelkedése megállt.

2004-ben egy kapcsolathálózati és migrációs OTKA-kutatás keretében 1000 főnek⁹ ismét feltettük a barátok számára vonatkozó – immár – sztenderd kérdést. Az elmúlt négy év, úgy tűnik, újabb – inkább negatív – változást hozott: csökkent a barátok száma, átlag 4,2 barátja van a megkérdezett felnőtt lakosságnak. Az 1. ábra alapján mintha valamilyen átrendeződés zajlana: körülbelül annyival nőtt meg azoknak a száma, akiknek viszonylag kevés, 1–4 barátjuk van, amilyen arányban csökkent az 5–9 vagy a 10 és annál több baráttal rendelkezők aránya. Így, noha a barátokat teljesen nélkülözők aránya nem csökkent tovább, a kapcsolathálózatok tágassága, terjedelme igen. Ennek lehetséges magyarázata lehet, hogy a munkahelyek jó részén manapság is nagy a bizonytalanság, ami a korábban nagyon elterjedt munkahelyi baráti kapcsolatokat feltétlenül mértelyezheti, valamint az is, hogy úgy tűnik, mind a vagyoni helyzet, mind a politikai hovatartozás szerepe megnövekedett az elmúlt években a kapcsolathálózatok formálódásában,¹⁰ ami feltétlenül az e szempontok szerint már nem annyira „kompatibilis” kötések megszűnéséhez, lazulásához vezet. Lehetséges, hogy mindennapjaink tempójának a rendszerváltozás óta

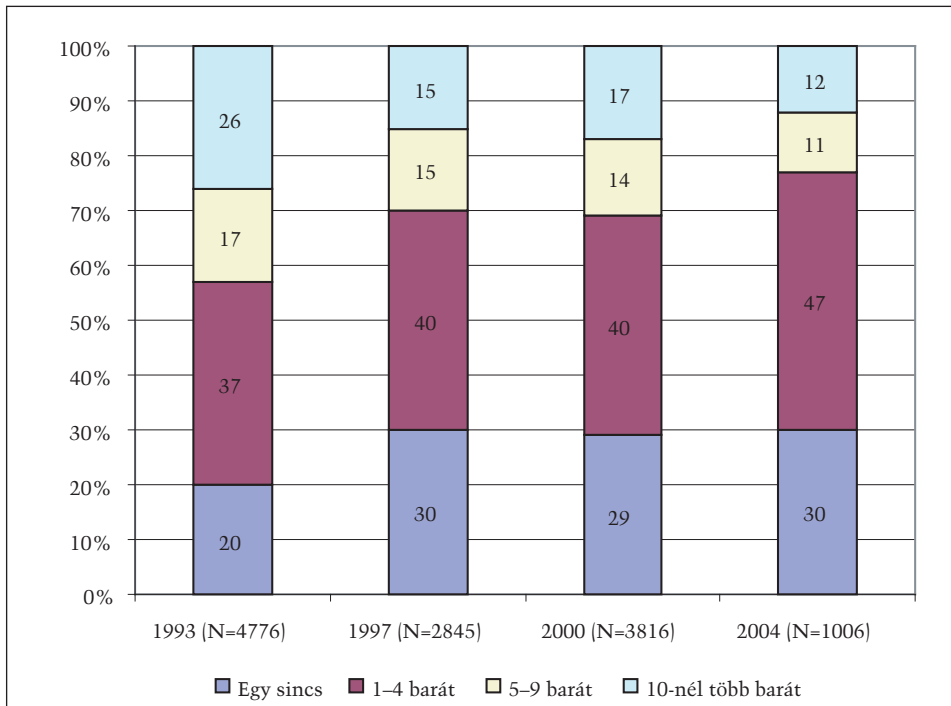
⁹ Omnibusz felvétel, országos reprezentatív minta.

¹⁰ Lásd Angelusz–Tardos 1998.

megfigyelhető fokozódó gyorsulása tovább csökkenti a főleg mélyebb kapcsolatok ápolására fordítható erőforrásokat, így azok redukálódnak. Elméletileg elképzelhető, habár nem tartjuk valószínűnek, hogy a kevesebb kapcsolat viszont intenzívebb, ennek megítéléséhez azonban nem rendelkezünk idősoros összehasonlítható adatokkal.

1. ábra. Négy Tárki-adatfelvétel 1993 és 2004 között

Általánosan megfigyelhető tendencia, hogy a férfiaknak több barátjuk van, mint a nőknek, és több nőnek nincsen egyáltalán barátja, mint férfinak. A kor előrehaladtával csökken, a magasabb iskolai végzettséggel, jövedelemmel párhuzamosan emelkedik a barátok száma.

Az életkor növekedésével a barátok száma fordítottan arányos: minél fiatalabb a kérdezett, annál több a barátja. Ez a tendencia nemtől függetlenül érvényesül. A legdrasztikusabb csökkenés a 26 év alattiak és felettiük között figyelhető meg. Utasi Ágnes úgy véli, hogy Magyarországon a családalapítás, az önálló életkezdés olyan nagy terheket ró erre a generációra, hogy az egyének kapcsolataikat is instrumentális célokat szem előtt tartva kénytelenek alakítani.¹¹

¹¹ Utasi 1990.

Általános tendencia az is, hogy a magasabb iskolai végzettségűeknek több a barátja. Az 1997. évi Tárki MHP vizsgálat adatai szerint a magasabb iskolai végzettség a nőknél fokozottabban fejti ki a barátok számát kedvezően befolyásoló hatását: míg a két szélső kategória közt a férfiaknál kevesebb mint kétszeres (átlag 3,3 versus 5,8 barát), a nőknél háromszoros a különbség (1,5 versus 4,5 barát).¹²

Az iskolai végzettség függvényében valószínűleg a barátok szerepe is eltérő. „A kedvezőbb életfeltételekkel élők számára a barát inkább érzelmi-szellemi partner, ...míg mások számára a barátság inkább instrumentális jellegű, gyakran valamilyen manuális tevékenység együttes végzésére.”¹³

Minél jobb anyagi helyzetben van valaki, annál több a barátja. Az 1997. évi Tárki MHP adatait alapul véve ez a tendencia a középső kvintilisenél megtörik, és ez a nőkre fokozottan igaz. A többi jövedelemcsoportnál jelentősen jobb a felső ötödbe tartozók helyzete, de ebben az esetben is a kor, végzettség, városi lakóhely stb. együttes hatásáról is szó lehet. A barátok számának a településtípusok urbanizációs fokával emelkedő átlaga a Tárki MHP vizsgálat adataiból is kitűnik.

A családi adatbázis¹⁴

A következőkben részletesebben elemzett családi adatbázis alapja a 244 személyt tartalmazó „gyerekadatbázis”, amely a 15 és 20 év közötti veresegyházi fiatalokra nem és kor (születési év) szerint reprezentatív. Kétgenerációs kutatásunk szempontjából fontos volt, hogy a mintába bekerült fiatalok mellett szüleik is – lehetőség szerint mindketten – kitöltsék a kérdőíveket: ez a „felnőttadatbázis”, amely végül 432 esetet (236 anya és 196 apa) tartalmaz.¹⁵ A kérdőíveket úgy állított-

¹² Ennél az adatnál a kor is befolyásoló tényező: a fiatalabb nőknek magasabb az iskolai végzettsége.

¹³ Utasi 1990, 476.

¹⁴ Kutatásunk a 15–20 év közötti fiatalok és szüleik testi, lelki és szociális jóllétét, azaz a társadalmi beágyazottságot, életmódbeli jellemzőket, egészségmagatartást, illetve szubjektív egészségi/lelki állapotot vizsgáló felmérés. A vizsgálat 2002-ben Veresegyházon készült.

¹⁵ Optimális esetről, azaz „teljes” háromszögről 191 család esetében beszélhetünk. 50 esetben a háromszög „csonka”, vagyis a gyermek mellett a kérdőíveket csak az egyik szülő – zömmel a mama (90 százalék) – töltötte ki. A leggyakoribb ok, hogy az anya egyedül neveli a gyermeket (29 eset). 10 esetben fordult elő, hogy a társ elhunyt és négy esetben az apa nem volt hajlandó válaszolni.

tuk össze, hogy bizonyos kérdéseket¹⁶ minden részt vevő családtagnak a másik családtagokra vonatkozólag is feltettük, így – a tükrözés irányától függően – beszélhetünk teljes¹⁷ vagy részleges¹⁸ háromszögbeli tükrözésről.

A családi adatbázist egyénileg kidolgozott „tükrözéses” módszer alapján magunk készítettük el: a „gyerekadatbázishoz” igazítottuk a nemek szerint kettébontott felnőttadatbázist. Így sikerült olyan változókat képeznünk, melyekkel egy valódi „családi” szintű megközelítés is lehetővé vált. Minden esetben a számszerű tények ismeretén túl fontos elemzési szempont volt a családtagok egymásról való ismereteinek a mértéke és e tudás (odafigyelés) hatása egyéb tényezőkre.

Családkutatásunk eredményei a barátok számát tekintve tendenciájában (nem, iskolai végzettség és kor) hasonlóak az országos adatokhoz, arányaiban ugyanakkor eltérnek tőlük.¹⁹ A hasonló, 40–59 évesek csoportját vizsgálva a kétgenerációs mintában a szülők csoportjában jóval alacsonyabb azoknak az aránya, akiknek nincs barátja (17 százalék versus az országosan mért 32 százalék). Míg 1–4 barátja a szülők 53 százalékának van, addig az országos mintabeli arány 43 százalék. A családi adatbázisbeli felnőtteknek átlag 4,8 barátja van, országosan az átlagos barátság szám 4,1. Az országos adatokkal való összevetés kisebb eltérést mutat, ha mintánkat csak a városban élőkkel hasonlítjuk össze. Így a vizsgált csoportok (a veresegyházi, illetve más városokban lakók) között két – az emberi kapcsolatok mennyisége és minősége szempontjából egyaránt jelentős – különbség emelendő ki. Veresegyház szociodemográfiai összetétele – iskolai végzettség és gazdasági helyzet szempontjából – az átlagos városokhoz képest kedvezőbb. E két strukturális aspektus nagy valószínűséggel önmagában is növeli az emberi kapcsolatok kialakulásának esélyét: hogy ez a „potenciális többlet” mennyiségi és/vagy minőségi, még további elemzést igényel. Legalább ennyire fontos azonban a másik különbség is, mely mintánk legfontosabb jellemzője: olyan felnőtteket vizsgálunk, akik családban és döntő többségben társsal együtt élnek. A férfiakra ez különösen jellemző: a

¹⁶ Például a személyes kapcsolatokat illetően, az egészségmagatartásra vonatkozólag, illetve szabadidő eltöltésével kapcsolatban.

¹⁷ Mindenkitől megkérdeztük, hogy hány barátja van, valamint azt is, hogy mit gondol, vajon a másik két személynek hány barátja van.

¹⁸ Olyan esetben, ha a kérdés a gyermekekre vonatkozott, melyet mindkét szülőnek feltettünk.

¹⁹ Adatainkat a 2000-es Háztartás Monitor felvétel adataival hasonlítjuk össze a nagyobb elemszám miatt. Ebbe a mintába már 16 évtől bekerülnek az emberek, így a fiatalokra vonatkozó adataink is könnyebben összehasonlíthatók.

megkérdezett apák 97 százaléka él együtt házas-/élettárral (az országos mintában ez az arány 84 százalék). A nők között a társsal élők aránya alacsonyabb (85 százalék), de a különbség hasonló (országosan 73 százalék).

A strukturális és egyéni tényezők jelentőségének mélyebb elemzése túlmutat e tanulmány keretein, de már itt is fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy akár a barátok számát, akár a személyes kapcsolathálózat egyéb aspektusát (például méret) vizsgáljuk, az egy családban élő férfiak és nők adatai között nagyon erős pozitív korreláció áll fenn. Például ha a férfinak nincs barátja, akkor háromszor nagyobb a valószínűsége, hogy a vele együtt élő nőnek sincs egyetlen barátja sem; 10-nél több barátja pedig kétszer nagyobb eséllyel van annak a nőnek, akinek a férje is sok barátot vall magáénak. Mindenképp megcáfolható az a hipotézis, miszerint akinek családja van, annak nincs barátja: inkább a jól működő kapcsolatok további kapcsolatokat „vonzanak”, a kapcsolatgazdagság, illetve ellentétes esetben a kapcsolatszegénység családon belül is inkább együtt járó jelenségek. Noha országos reprezentatív adatfelvételek alapján mindig kimutatható az iskolai végzettség növekedésének a barátok számát növelő hatása, ez a kor és a családi állapot szerint homogénnek tekinthető mintánkban a férfiak esetében nem tapasztalható. A fiatalok tekintetében a kétgenerációs kutatásunkban a barátokra vonatkozó adatok a barátok számát, valamint a sok (5 vagy annál több) baráttal rendelkezők arányát tekintve eltérnek az országos adatoktól. A barátok átlagos száma magasabb az általunk kérdezett fiatalok esetében (14,3 versus 11,69 barát). A fiúknak mindkét minta alapján szignifikánsan több barátja van, és a két mintában mért különbség (2,6) hasonló a lányok és a fiúk esetében is, noha a tanulók aránya mindkét mintában közel ugyanakkora (87 versus 84 százalék). A barátok eltérő száma inkább talán abból adódhat, hogy míg a családkutatásban részt vevő fiatalok a szülői házban élnek, és mindössze 2 százalékuknak van partnere, addig országosan a megkérdezettek közel egytizede (9 százalék) már házas, vagy élettársa van, új családot alapított.

A házastársak kapcsolatainak kiterjedtsége, azaz személyes kapcsolathálózatuk mérete, barátaik és legjobb barátaik száma erősen összefügg.²⁰ Ugyanakkor a szülő-gyermek relációt vizsgálva hasonló összefüggést csak apa-gyermek viszonylatban mértünk, és csak a kapcsolathálózat méretének esetében. Főleg a lányokra igaz, hogy minél nagyobb apjuk kapcsolathálózata, annál több embert említettek ők ma-

²⁰ Kapcsolathálózat mérete $R^2 = 0,444$, sig = 0,000, a barátok száma a három szituációban $R^2 = 0,446$, sig = 0,000, a legjobb barátok száma $R^2 = 0,286$, sig = 0,000.

guk is. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy gyermek-szülő viszonylatban a barátoknak nincs jelentősége: a fiatalok közül mindenkinek van barátja, mert ebben az életkorban az élet elképzelhetetlen, majd-hogynem deviáns ilyen kapcsolatok nélkül.

A barátság fogalma, a konkrét és az „ideál-tipikus” megközelítés

Kétgenerációs kutatásunkban mindenkitől megkérdeztük, hogy mennyire ért egyet bizonyos, a barátságról általában elhangzó köznap ki-jelentésekkel (1. táblázat). A kijelentések egy része a barátság értékét önmagához, másik része pedig a családi kapcsolatokhoz képest vizsgálja. A táblázatból jól látszik, hogy a barátság önmagában mindenki számára nagyon fontos, a megkérdezettek nagy többsége hisz a barátság intézményében. Persze más kérdés, hogy valóban rendelkeznek-e ilyen kapcsolattal. A barátság helyét más emberi kapcsolatokkal összehasonlítva már árnyaltabb kép tárul elénk, és valószínűleg generációs, életkori, semmint kohorszbeli különbség az, ahogy a fiatalok és a szü-leik a baráti és családi kapcsolatokat egymáshoz képest megítélik.

1. táblázat. A barátságra vonatkozó kijelentések a két csoportban (%)

	<i>Egyetértők aránya</i>	
	<i>Fiatal (N=244)</i>	<i>Szülő (N=432)</i>
1. Az igaz barátság egy életre szól.	89	86
2. A barátság egy olyan kapcsolat, amire lehet építeni.	74	87
3. A barátság minden más kapcsolatnál fontosabb.	36	12
4. A barátok elvonják az ember idejét a családi élettől.	14	20
5. A barátság a fiatalok dolga, később ez már nem lényeges.	5	14*
6. Ha az embernek saját családja van, már nincs szüksége barátokra.	3	14,5

* A nemek között ebben az esetben van némi különbség: a nők között magasabb az egyetértők aránya.

Jól látszik, hogy a fiatalok értékrendjében inkább a barátság, a szülők korosztályában már inkább a család, a családi kapcsolatok állnak az „élen”: „Ha az embernek saját családja van, már nincs szüksége bará-

tokra" állítással a szülőknél 14,5, a fiataloknak mindössze 3 százaléka ért egyet. A két generáció között a sorrendet és az egyetértők arányát tekintve a legnagyobb eltérés a 3. kijelentés esetében volt: míg a fiataloknak 36 százaléka, addig a felnőtteknek mindössze 12 százaléka értett egyet azzal, hogy „A barátság minden más kapcsolatnál fontosabb”. (Ebből a válaszból kiindulva érdekes kérdés lenne annak vizsgálata, hogy vajon ki mit tart a legfontosabb kapcsolatnak, és ez alapján megnézni, hogy hogyan is néz ki ma a „kapcsolathierarchia”. Sajnos erre ez az adatbázis nem adott lehetőséget.)

A „barátságkutatás” számunkra egyik legizgalmasabb kérdése, hogy mi határozza meg a barátságról alkotott véleményt. Vajon tapasztalatokon vagy érzelmeken (esetleg mindkettőn) alapulnak azon elvárások és szempontok, amelyek segítségével eldönti az egyén, hogy egy adott emberi kapcsolat barátság-e, vagy sem? Leszűkíthetjük-e a barátságot pusztán a baráti kapcsolatok halmazára? Egyáltalán: ki a barát, ki tartozik ebbe a kategóriába? Ha a barátság megértéséhez pusztán baráti kapcsolatok révén juthatunk, a bemutatott statisztikai adatok ismeretében minden okunk meg lenne a borúlátásra: eszerint a legtöbb embernek alig van barátja, ami alapján véleményét egyáltalán kialakíthatná. Ugyanakkor feltételezzük, hogy a barátság nem vagy nemcsak baráti, hanem egészen más kapcsolatokban, avagy korábbi életszakaszokban megélt tapasztalatokra is épülhet. Az is lehet, hogy a barátság igazi értelmét pusztán egy érzés vagy cselekedet révén is felfedezhetjük.

Már a korábbi adatok elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy a terminológiai nehézségeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Meglehetősen homályos és egyénenként is nagyon változó, hogy ki mit ért a barát fogalmán. Barátként definiált kapcsolatok mögött gyakran más szerepekkel (például testvér) leírható kötések találunk: egyéntől függ, hogy vajon házastársát, testvérét is beleérti-e barátai közé, illetve csak szoros, bizalmas nem rokoni kapcsolatait illeti a barát elnevezéssel, avagy ismerőseit, ivócimboráit is barátnak tekinti. Az is szinte bizonyos, hogy a barát fogalmát másként érti az, aki a „Hány barátja van?” kérdésre három barátot közöl, és az, aki százhuszat. Kérdés, hogy a szociodemográfiai paraméterekben a barátok számát illetően érzékelhető különbségek nem csupán a barátság definiálásának társadalmi csoport-specifikus eltéréseit mutatják-e: feltehető, hogy mást ért baráton egy felsőfokú végzettségű fiatal férfi, mint egy általános iskolát végzett idős falusi hölgy.

Családkutatásunkból is kiderült, hogy a barátság nem feltétlenül csak a BARÁT címkével ellátott kapcsolathoz kötődik: barátság lehet két testvér vagy férj és feleség között is, kifejezve a testvéri és házastársi köteléknél erősebb és bizalmasabb kapcsolatot.

„A barátság nekem a feleségemet jelenti.” „...nekem férjemet.”

„Elég a feleség, nem kell barát.”

„Olyan szintű kapcsolat, ami közeli testvéri kapcsolathoz hasonlítható.” (férfi)

„Több, mint a testvér.” (férfi)

Pat O'Connor *Női barátságok* című könyvében részletesen elemez például anya-lánya, illetve nőtestvérek között előforduló „igaz” barátságokat. Szerinte a nőtestvérek közötti barátság, melyet erős intimitás és magas fokú interakció jellemez, a munkásosztálybeli nők körében gyakoribb.²¹

Mint ahogy a barátsághoz nem feltétlenül kell a barát, azaz például egy testvér is teljesítheti azokat az elvárásokat, amiket az egyén egy baráttal szemben támasztana, úgy a barát léte sem feltétlen garanciája egy igaz barátságnak, mivelhogy könnyen előfordulhat, hogy egy barátként aposztrofált haver például a barátságnak csak egy, például a társasági (sociability) funkcióját elégíti ki, de ez a kapcsolat nem nyújt intimitást, így nem válik „igaz barátsággá”. Azaz külön kellene választanunk a barátságot mint fogalmat, ideát, illetve a barát/barátság egyes attribútumait, amelyek más kapcsolatokat is jellemezhetnek, ilyen például Putnam sokszor idézett, a feleségére mint legjobb barátjára vonatkozó mondata.²² Ezekben az esetekben a kontextustól függ, hogy az adott kapcsolatot mely címkével illetik éppen.

A barát és barátság szavak mögött rejülő finom, de egymástól jól megkülönböztethető árnyalatokra főleg egy-egy mélyinterjú vagy személyes beszélgetések során derül fény. Az ismerős – *cimbora* – *haver* – *barát* – *igaz barát* mind az úgynevezett barátság-érzelmiskála külön-külön is jól kitapintható fokozatai. Tim Lott *White City Blue* című regénye ezekről a nagyon is jól kitapintható fokozatokról szól egy esküvői vacsora listájának összeállításán. A lista elejéről saját fordításban idézünk:

„Először is vannak olyan barátok, akiket nem kedvelsz. Aztán olyanok, akiket kedvelsz, de nem különösebben töröd magad, hogy találkozz velük. Aztán azok, akiket tényleg kedvelsz, de ki nem állhatod a partnerüket. Aztán azok, akik megszokásból vannak, és lerázhatat-

²¹ O'Connor 1992, 153.

²² Putnam 2000, 513.

lanok. És aztán jönnek azok, akik nem azért a barátaid, mert kedveled őket, hanem azért, mert népszerűek, és a barátjukként magad is divatossá válsz..."

(Lott 1999, 45–46)

Amikor kutatásunk során a válaszadókat megkértük arra, fogalmazzák meg, hogy kit neveznek barátnak, mit jelent számukra az a szó, hogy barátság, a 676 ember közül mindössze 14 olyan válaszoló akadt, aki nem felelt a kérdésre. Az emberek erre a kérdésre akkor is válaszoltak, ha egyébként egyáltalán nem említettek meg barátot:²³ barát nélküli a nők 20, a férfiak 17 százaléka és a fiatalok²⁴ 3 százaléka. Módszertani szempontból is érdekes eredmény, hogy a kapcsolathálózatok leírására leggyakrabban használt három névgenerátor-szituációban a szülők csoportjának mindössze 40 százaléka említett olyan személyt, akit barátként definiált. Mikor a kérdőívben ezt követően az 5 legjobb baráttra célzottan rákérdeztünk, már sokkal többen említettek ilyen személyt: legjobb barátja a férfiak 80, a nők 77,5 százalékának van. A férfiak átlag 2,4, a nők 2,1 embert neveztek meg. Hasonló eltérés volt a fiatalok esetében is: a három szituációban barátot 78,5 százalék említett, legjobb barátja viszont majdnem minden fiatalnak volt (97 százalék). Ők átlag 3,9 nevet említettek. Az empirikus adatgyűjtés szempontjából annyit mindenesetre érdemes leszűnni, hogy a felnőtt népességben az alkalmazott névgenerátor-szituációk rossz hatékonysággal voltak képesek a kért kapcsolathálózatában a barátokat azonosítani, azaz ezeknek az embereknek egyrészt valószínűleg más szerep jut a kért életében, mint a kérdőívben szereplő „kisebb segítség – problémák megbeszélése – szórakozás” hármassága (jó kérdés, hogy akkor mik is ezek a területek?), vagy pedig más szerepvizonyban tüntették fel ezeket az embereket a névgenerátor-szituációkban.

C. S. Lewis már idézett kijelentése, miszerint a barátságot azért értékeli kevesen, mert kevesen tapasztalják, nem támasztható alá. Ugyanis akár tapasztalati, akár elméleti síkon, használjon akár egyszerű szavakat, akár irodalmi kifejezéseket, a barátságról mindenkinek van elképzelése, saját véleménye, avagy múltbeli tapasztalata.

---

²³ A kért kapcsolathálózatának beazonosítására három, Fischer-féle névgenerátor-szituációt használtunk, melyek az instrumentális segítő, a bizalmas, lelki támogató, illetve a szabadidő eltöltésekor szerepet játszó kapcsolatokat kívánták felfedni, emellett egy külön kérdést tettünk fel az 5 legjobb baráttra vonatkozólag (McAllister–Fischer 1978).

²⁴ Fiúk és lányok között nincs különbség.

„Mivel nincs barátom, a gyakori kapcsolattartást, közös megértést és kölcsönös segítséget képzelem barátságnak.” (nő)

A feldolgozott 660 kijelentés zöme ismerős, inkább közhelynek számító megfogalmazás, de előfordul egy-két nagyon érdekes és egymásnak gyökeresen ellentmondó válasz is, fiatal és felnőtt szájából egyaránt:

„A barátság a legjobb dolog: megértést, szeretetet, bizalmat, ápolást igényel.” (fiatal)

„Ilyen nincs.” (fiatal)

↔ „Akik nem olyanok, mint akiket én ismerek.” (fiatal)

„Mintha félig én lennék – akivel mindent megoszt az ember, nincs titok előtte.” (nő)

„Nem tudom, nekem nincs, és nem is akarok barátkozni.” (nő)

„Olyan ember nincs, mert én nem ismerem.” (férfi)

A fenti példák is jól mutatják, hogy érzelmileg milyen széles skálán mozgunk, mennyi pozitív, illetve negatív tapasztalat kell ahhoz, hogy az egyik ember azt mondja, hogy a barátság a legjobb dolog, míg a másik szerint ilyen kapcsolat nem is létezik. Úgy tűnik, mintha az emberek többségének a barátságról alkotott képe kevésbé valamilyen megélt tapasztalatra, mint inkább az elvárás szintjén egyfajta ideálra épülne. A barátsággal kapcsolatban minden társadalom rendelkezik olyan közös kulturális képzetekkel és viselkedési normákkal, amelyeket leginkább valamilyen külső nyomás révén fogalmaz meg. Az ilyenkor felsorolt kívánalmak, elvárások és kijelentések Suttles feltételezése szerint attól függetlenül bukkannak fel, hogy a szóban forgó barátság a valóságban létezik-e, vagy sem.²⁵

Részben egyetértünk, részben vitatkozunk Suttles fenti kijelentéseivel azon adataink segítségével, melyek szerint az emberek kétféleképpen válaszoltak a „Kit nevez Ön barátnak?” kérdésünkre. Egy részük, a felnőttek 45, a fiatalok 38 százaléka kijelentéseiben *konkrétan*²⁶ be-

²⁵ Suttles 1970, 98.

²⁶ Egy kijelentést csak akkor tekintettünk konkrétnek, ha abban nem fordult elő feltételes mód, és nem szerepelt a HA szócska. A kijelentésekben rejlő konkrét-ideáltipikus dichotómia természetesen más szempontok szerint is szétválasztható: például a kijelentésekben használt szám és személy szerint, ahol az egyes vagy többes szám első személy vonatkozik a konkrét esetre, és az egyes vagy többes szám harmadik személy jelenti az absztrakt esetet. A kódolás során azonban kiderült, hogy ez a fajta szétválasztás sokkal problematikusabb, és alig találtunk egyértelműen besorolható kijelentéseket.

szélt a barátságról, míg a többiek – általunk – *ideáltipikusnak* nevezett módon fogalmaztak.²⁷ (A 2. táblázatban néhány példát közlünk.) Suttlesszel egyetértve mi is úgy gondoljuk, hogy nagyjából minden embereknek van elképzelése a barátságról akkor is, ha ezt maga nem is tapasztalja. Ugyanakkor az a mód, ahogy a barátságról beszélnek – szerintünk –, nem lehet független attól, hogy a szóban forgó barátság létezik-e (valamikor létezett-e), vagy sem. Feltételezzük, hogy a konkrét típusú kijelentések esetében nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kérdezetteknek a barátságra vonatkozó már átélt és valós élményei tükröződnek. Ugyanakkor ezek a tapasztalatok és élmények viszont egyáltalán nem biztos, hogy csupán baráti kapcsolatokból származnak. Természetesen nagyon valószínű, hogy ha egy adott embernek épp az adatfelvétel pillanatában nincs is barátja, korábban már volt, azaz rendelkezik konkrét tapasztalatokkal is erre vonatkozólag.

2. táblázat. A barátság kijelentés dichotómiája: konkrét versus ideáltipikus

<i>Konkrét kijelentés</i>	<i>Ideáltipikus kijelentés</i>
„Aki a rosszban segít, és a bajban is mellém áll. Akire a bajban is tudok számítani, nem csak sört fizetek.” (férfi)	„Aki akkor is mellettem van, ha baj van. Akár jóban, akár rosszban, oda-vissza közösen számíthatunk egymásra.” (nő)
„Akivel közösen összejárunk, mindent megbeszélünk, megbízok benne. Nem beszél ki, amit megbeszélünk, nem csinál pletykát. Tanácsot ad.” (nő)	„Aki, ha kell, segít, meg lehet osztani vele a problémákat, tudunk vele bármiről beszélgetni, lelki gondokban lehet rá számítani.” (férfi)
„A barát az, akiben megbízom.” (fiatal)	„A barát az, akiben meg lehet bízni.” (fiatal)

Ha a szociodemográfiai csoportokat a konkrét kijelentések előfordulása szerint hasonlítjuk össze, nincs különbség sem a nemek között, sem a különböző iskolai végzettségű csoportok között. A fiatalok csoportjában viszont a fiúk magasabb arányban tettek konkrét kijelentéseket (a fiúk 45, a lányok 32 százalékáé²⁸).

²⁷ A téma nyelvtudományi szempontból mindenképp tesztelendő, sajnos a tanulmány megírásáig nem sikerült ehhez kapcsolódó szakirodalomra bukkanunk.

²⁸ Sig = 0,03.

Fontos kiemelni, hogy a konkrét barátság említése sem a felnőtteknél, sem a fiataloknál nincs összefüggésben azzal, hogy a kérdezettnek van-e baráti kapcsolata. Ezek az adatok megerősítik azt a feltételezésünket, miszerint a barátság nem feltétlenül és főleg nem kizárólag csak a barát elnevezéssel illetett kapcsolatra vonatkozik. A konkrét kijelentések előfordulását nem befolyásolja a „családi háttér” sem, azaz a családtagok válaszai között nem találtunk kimutatható összefüggést. A következőkben a konkrét-ideáltipikus felosztáson túllépve kísérletet teszünk annak a vizsgálatára, hogy egyes társadalmi csoportokra a barátságfogalom milyen használata jellemző.

Barátságdefiníciók

A barát, illetve a barátság meghatározásakor kapott konkrét válaszok három, viszonylag jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. A válaszolók egy része arra tett kísérletet, hogy megfogalmazza, milyen egy barát, hogyan jellemezhető, és milyen tulajdonságokkal ruházható fel, a másik része a barátságot, azaz magát a kapcsolatot próbálta meghatározni, és voltak, akik a barátság funkcióját írták le.

A barát tulajdonságai

„Megbízható, őszinte” (nő); „aki jóban-rosszban segítőkész” (férfi); „családszerető” (nő); „önzetlen, őszinte” (férfi); „hasonló gondolkodású, tudjuk egymást segíteni” (fiatal); „megértő, jó fej” (fiatal)

A barátság mint kapcsolat

„Ez olyan lehet, mint a szerelem.” (férfi)

„Egy olyan bizalmi kapcsolat, ami feltétlen bizalmat jelent, és egy belső kényszert a segítségre és a segítéadásra.” (férfi)

„A barátság mély kapcsolat. Egy szellemi azonosság. Politikai beállítottság²⁹ azonos.” (fiatal)

²⁹ A politikai azonosság előtérbe kerülését a kérdés időpontja (2002 nyara) valószínűleg erősen befolyásolta.

A barátság funkciója

„Nekem a barátság: amikor elmondjuk a családi problémáinkat.” (nő)

„A barátság az mindent jelent a számomra.” (férfi)

„Akivel sulis után is találkozunk.” (fiatal)

A barátság tartalmi elemzéséhez – utólagosan – egy 25 tételből álló kódrendszert készítettünk, amelyben a barátira/barátságra vonatkozó összes szót, szófordulatot különválasztottuk. A 3. táblázatban az összes szempontot, valamint azok fiatal-, illetve felnőttmintabeli eloszlását közöljük.

3. táblázat. A barátság jellemzői: a barátság leírására használt kódrendszer, a leggyakrabban előforduló szavak és szófordulatok megoszlása a fiatal- és a szülőmintában (%)

	<i>Fiatal</i> (N=242)	<i>Szülő</i> (N=418)
1. Teljesség/állandóság ³⁰	53	43
2. Támasz / számítani lehet rá	32	30
3. Beszélgetés (meg lehet beszélni, el lehet beszélgetni)	28	15
4. Segít / segítőkész a bajban (ha kell)	25	16
5. Bizalom/megbízható	23	13
6. Meghallgat ³¹	16	16
7. Kölcsönösség – barátság mint oda-vissza kapcsolat ³²	14	17
8. Megértő / együtt érző	10	5
9. Szórakozás / közös hobbi	8	2
10. Negatív – valami NEM ³³	6	8
11. Azonos gondolkodás, illik hozzá, közös szellemiség, közös téma	6	3

³⁰ Itt olyan szavakra kell gondolnunk, mint például *mindig, bármikor, mindent, mindennap, jóban-rosszban, feltétel nélkül*.

³¹ Minden olyan tulajdonság, amely a meghallgatást, a másik felé irányuló odafigyelést jelenti: *érdeklődik / odafigyel / elmond / megoszt bánatot / probléma esetén felé fordul*.

³² Minden olyan kifejezés, amely azt fejezi ki, hogy a kapcsolat oda-vissza értendő: például *egymás, együtt, kétoldalú*.

³³ Idesoroltuk azokat a kifejezéseket, amelyek arra vonatkoztak, hogy milyen *NE* legyen a barátság vagy a barát: *nem érdek, nem pénz, nem irigy, nem él vissza, nem hazudik, nem színlel, nem hanyagolja el...*

	<i>Fiatal</i> (N=242)	<i>Szülő</i> (N=418)
12. Jól érzi magát vele, kellemes a társaságában lenni	5	3,5
13. Kiáll mellette, veszélyben, bajban kitartó, „aki a bajban is barát”	4	6
14. Őszinte/kritikus	4	3
15. Titoktartás, nem pletykál, nem adja tovább	4	3
16. Kitartás, közös múlt, régi kapcsolat, közös élmény, hűség	3	3
17. Humoros, jó fej, hülyéskedik	3	0
18. Pozitív személy: rendes, jellemes, normális, kedves, családszerető	2,5	2,5
19. Lelki támasz, lelki közelség, érzelem, mély kapcsolat	2	4
20. Szeret, szeretet	2	2
21. Elfogadás, tisztelet, tolerancia, tisztesség	2	2
22. „Ismer, szavak nélkül is megért”	1	1
23. Tanácsot ad, véleménye fontos	1	0,5
24. Önzetlenség / érdeken felül áll	0,5	1
25. Olyan, mint... testvér, férj-feleség, család (esetleg több, kevesebb)	0	2

Általánosságban elmondható, hogy a fiatalok barátságjellemzése árnyaltabb és a barátságra vonatkozó kijelentések többsége magasabb arányban fordul elő körükben, mint a felnőttek között. Átlagosan is több szempontot említettek: a felnőttek kijelentéseiben átlag 2,03, a fiatalokéban átlag 2,54 kifejezés szerepelt. Míg a lányok a fiúkhoz képest több szempontot soroltak fel (2,8 versus 2,2), addig a nők és a férfiak között ilyen különbség nem volt. A generációk közti különbséget vizsgálva kérdés, hogy vajon a fiatalok, illetve szüleik kijelentéseinek eltérése a barátság meghatározásának generációs eltérését tükrözi (azaz mást neveznek barátoknak), avagy az idő múlásával „csupaszodik” a barátság/hoz kapcsolódó elváráshalmaz (kevésbé összetett lesz). A fiatal lányok és az anyák csoportjainak összevetése ez utóbbi magyarázatot valószínűsíti: a kijelentések átlagának különbsége e két csoportban a legmarkánsabb. Elképzelhető, hogy a gyermekeket nevelő, családban élő és nagyrészt dolgozó nőknek a barátkozásra fordítható erőforrásai a háztartási munkákra fordított több idő (és energia) miatt még partnereikénél is korlátozottabbak, így csak a legfontosabb barátságfunkciók maradnak meg, mint például a beszélgetés, támogatás aspektusai, egyéb dimenziók viszont, mint például a szórakozás, háttérbe szorulnak.

A magasabb iskolai végzettségű férfiak összetettebben határozták meg a barátság fogalmát: a maximum nyolc osztályt végzettek átlag 1,5, a felsőfokúak 2,2 kijelentést tettek. Miután az iskolai végzettség a barátok számát ebben a speciális családi mintában nem befolyásolja, feltételezhetjük, hogy az adatok egyrészt azt tükrözik, hogy minél iskolázottabb valaki, annál választékosabban tudja magát kifejezni. Viszont az is lehet, hogy az iskolázottabb férfiak inkább bevállják/megélik a barátság támaszadó funkcióját is. A férfiak csoportjára az is igaz továbbá, hogy minél több barátjuk van, annál több az általuk említett barátságot leíró kifejezés is.

Az anyák „helyzete” mintha összetettebb lenne. Az ő esetükben egyetlen összefüggés áll fenn: minél magasabb az iskolai végzettségük, annál több jó barátjuk van. A barátok száma nem befolyásolja azt, hogy hányféleképpen írják le a barátságot, viszont a nők csoportjában minél magasabb a férfiak aránya a legjobb barátok közt, annál több a barátságról tett kijelentés. A családtagokat egymással összefüggésben vizsgálva az is kiderül, hogy anya és gyermek,³⁴ különösen a fiúgyermek (!) kijelentéseinek száma között szignifikáns³⁵ a kapcsolat. Az anya és lánya adatainak összefüggése kicsit árnyaltabbnak tűnik: míg a szakmunkás végzettségű anyák lányai átlagosan mindössze 2,3, addig a felsőfokú végzettségű anyák lányai a barátsággal kapcsolatban 3,3 kijelentést fogalmaztak meg. Az általunk vizsgált anyák csoportjában a nőknek a barátságról alkotott véleménye már független saját iskolai végzettségük szintjétől.

Ha elemzéseinkbe bevonjuk a korábban képzett konkrét-ideáltipikus dichotómiát, megfigyelhetjük, hogy az általunk ideáltipikusnak nevezett, feltételes módú barátságmeghatározásokat említő nők átlagosan több kijelentéssel határozták meg a barátságot, mint azt konkrét módon leíró társaik.

Barátnak fiatal és felnőtt kérdezett egyaránt elsősorban egy olyan embert képzel el, aki állandó készenléti helyzetben van, bármikor rendelkezésre áll, és „csak csettintésre vár”. A fiatalok 53, a felnőttek 43 százaléka említett az állandóságra vagy teljességre vonatkozó kijelentést (3. táblázat). A baráttal szembeni második leggyakoribb elvárás, hogy támasz legyen, és számítani lehessen rá: ezt a fiatalok 32, a felnőttek 30 százaléka említette. A két kijelentés egymással is szorosan összefügg: barát az, akire feltétel nélkül, minden esetben számítani és támaszkodni lehet.³⁶

³⁴ Apa és gyermek, illetve anya-apa között nincs összefüggés a kijelentések számát tekintve.

³⁵ Anyának és gyermekének kijelentésszáma között $R^2 = 0,186$ (sig = 0,004); anyának és fiúgyermekének kijelentésszáma között $R^2 = 0,262$ (sig = 0,004).

³⁶ A két kijelentés szorosan összefügg a felnőtt mintában az $R^2 = 0,257$ (sig = 0,000) és a fiatalmintában is $R^2 = 0,180$ (sig = 0,005).

„Akire bármikor számíthatok, és aki segít mindenben.” (fiatal)

„A barátira mindig lehet számítani, jóban-rosszban: azt hiszem ennyi a lényeg.” (férfi)

„Akire bármikor és bármiben lehet számítani.” (nő)

Nincs új a nap alatt. Ez a fajta elképzelés a barátságról nagyon hasonlít az Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájában* leírt, a kellemességen és a hasznosságon alapuló két barátságtípushoz.

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy ezek az egyoldalú (önző) kapcsolatok, amelyekben a felek folyamatosan csak kapni kívánnak, hosszan nem tarthatók fenn. Az ilyen feltételekre épülő barátságok mellett, hogy kevésbé tartósak, lehet, hogy ki sem alakulnak, és csak vágyként, az elvárások szintjén jelennek meg. Erre utalhat az, hogy mind a felnőttek, mind a fiatalok közül a nem konkrét barátságról beszélők szignifikánsan magasabb arányban említik ezeket a szempontokat. A „támaszkodni/számítani lehet rá” funkció esetében a két csoport között több mint tízszeres a különbség: mind a fiatal-, mind a felnőttmintában a konkrét barátságról beszélőknek mindössze 4, illetve 5 százaléka említette, hogy támaszkodik barátira, míg az ideáltipikus barátságról beszélőknél ez az arány 50, illetve 48 százalék! Azaz mintha a barátságról az embereknek leginkább *a lehet rá számítani* közhely jutna eszükbe. Ugyanakkor – a kérdést megfordítva – az is érdekes, hogy vajon azok, akik „tapasztalatból” beszélnek, annyira nem számíthatnak barátaikra, hogy ez a tulajdonság eszükbe sem jut?

Arisztotelésznek a hasznosságon alapuló barátságdefiníciójával összhangban van az a megfigyelés, mely szerint elsősorban a fiatalok barátságának fontos ismérve a közös szórakozás lehetősége. A barátság sokszor egyetlen meghatározója, hogy az az iskola falain kívül is létező kapcsolat legyen.

„Akivel szórakozni járok, mindennap találkozunk.” (fiatal)

„Lelkileg legyen megértő, egyezzen az érdeklődési körünk, és a világnézetünk, tudjunk együtt szórakozni.” (fiatal)

A felnőtt-, de még inkább a fiatalkori barátság három nagyon fontos kritériuma a segítség, a beszélgetés lehetősége és a bizalom: ezen elemeknek a fiatalmintabeli előfordulása 25, 28 illetve 23 százalék. Mindhárom fent említett jellemző előfordulása közel kétszerese a felnőttmintabeli eloszlásoknak. A 15–20 év közötti életkorban sok új,

esetleg „cikis” dolgot kell kipróbálni és átélni. Ez azonban csak akkor válik érdekessé, ha az eseményeket/élményeket utána van kinek elmondani, van kinek beszámolni róla, és van kit a bizalmunkba avatni.

Barát az:

„akinek ha elmondok valamit, nem adja tovább, és nem él vissza a bizalmammal”. (fiatal)

Felnőtt és fiatal számára egyenlő mértékben fontos, hogy a barát meghallgassa őt, és odafigyeljen rá. A kérdezettek 16-16 százaléka tartotta ezt fontosnak. A meghallgatás/odafigyelés a kapcsolat irányát tekintve a megfogalmazások alapján megint csak inkább egyoldalúságot jelent: a barát hallgasson meg, illetve figyeljen oda rám.

A fiatal- és a felnőttmintában egyaránt alacsony, mindössze 15 százalék azoknak az aránya, akik a barátság jellemzésekor a kapcsolat kölcsönös jellegéről beszéltek, akiknek fontos az, hogy ebben a kapcsolatban nemcsak kapnak, hanem adnak is.

„Akivel meg tudom beszélni a gondjaimat, és ő is velem.” (fiatal)

„Bármivel fordulhatunk egymáshoz, számíthatunk egymásra.” (férfi)

„Akire bármikor lehet számítani, és ez oda-vissza működik.” (nő)

Az antik világ erre vonatkozó gondolatait olvasva most sem kell meglepődnünk. Arisztotelész a barátság harmadik formájának, amelyben a másik kettő is magába foglaltatik, az *igaz barátságot*, azaz a jó emberek barátságát nevezte.

Azt, hogy a „kölcsönösség” említése nem pusztán véletlen, adataink is alátámasztják. Az egyoldalú, „csak kapok” típusú barátság inkább azokra volt jellemző, akik az ideáltipikus barátságmegfogalmazást használták, míg a kölcsönösséget a konkrét barátságot megfogalmazók említették inkább. A fiatalok esetében a konkrét és az ideáltipikus barátságot említők között a különbség több mint kétszeres volt, a szülők esetében 7 százaléknyi.³⁷ Fontos kiemelni, hogy a kölcsönösség említése szempontjából nincs különbség aszerint, hogy a kérdezett kapcsolathálózatában van-e barát, vagy nincs, ami megint csak megerősíti azt a hipo-

³⁷ A fiatalmintában a konkrét kifejezéseket használók 21,5 százaléka említette a „kölcsönösséget” szemben a nem konkrét kifejezést említők 10 százalékaival. A felnőtt mintában ugyanez az arány rendre 20 és 13 százalék volt.

tézisünket, miszerint a barátság nem csak a BARÁT címkével ellátott személyre vonatkozik.

A barátságot leíró funkciók és a konkrét kifejezések használata között nem csupán a kölcsönösség esetében találtunk szignifikáns összefüggést. A nyolc leggyakrabban említett barátságtulajdonság (a 3. táblázat alapján) nem és generáció szerint egyaránt különbözik egymástól abból a szempontból, hogy az konkrét vagy ideáltipikus barátságkijelentéssel hozható-e összefüggésbe.

4. táblázat. Konkrét (k) és ideáltipikus (i) kijelentések előfordulása a leggyakrabban megemlített barátságfunkciók szerint

A leggyakrabban előforduló barátság-funkciók	Felnőtt			Fiatal		
	teljes	nő	férfi	teljes	lány	fiú
Teljesség/állandóság	ii	ii	i	ii	ii	
Támasz / számítani lehet rá	ii	ii	ii	ii	ii	ii
Beszélgetés (meg lehet beszélni, el lehet beszélgetni)	i		ii	ii	i	
Segít / segítőkész a bajban (ha kell)	kk	k	kk		k	
Bizalom/megbízható						
Meghallgat	i		i			
Kölcsönösség – barátság mint oda-vissza kapcsolat	k		kk	k		k
Megértő/együttérző	k		k			
Valami NEM	k					

i – az ideáltipikus kijelentéshez kapcsolódik; ii: (sig = 0,001, sig = 0,000), i: (sig = 0,01)

k – a konkrét kijelentéshez kapcsolódik; kk: (sig = 0,001, sig = 0,000), k: (sig = 0,01)

A „Bizalom/megbízható” tulajdonságot kivéve a felsorolt funkciók vagy az egyik, vagy a másik csoportban fordulnak elő: a felnőtteknél a konkrét kijelentések a segítségre, a kölcsönös kapcsolatra és az együttérzésre vonatkoznak. Idetartoznak még azok a kijelentések, amelyek valószínűleg megélt tapasztalat alapján arra vonatkoznak, hogy a barátság mit *nem* jelent. A férfiak kijelentéseiben a konkrét barátságmeghatározás a segítségadással és a kölcsönösség említésével erősen összefügg. A nőknél kevésbé erős az összefüggés, és az is inkább az ideáltipikus kijelentésekkel kapcsolatban fordul elő, elsősorban a támaszra és állandóságra vonatkozóan.

A fiataloknál is inkább az ideáltipikus kijelentéshez tartozó funkciók előfordulása szignifikáns, leginkább a támasz- és az állandóságfunkciók esetében.

A barátság funkcióit (3. táblázat) részletesen vizsgálva a generációs összehasonlítás mellett a nemek szerinti különbségek a leggyakoribbak. Iskolai végzettség alapján csak a nők esetében találtunk némi különbséget ($\text{sig} = 0,094$): a szakmunkás végzettségű nők számára a barátság „segít” és „meghallgat” funkciója különösen fontos.³⁸ Ez a különbség is jól mutatja, hogy bármilyen személyes kapcsolatra, de főleg a barátságra vonatkozó elemzéseknél nem hagyható figyelmen kívül az egyén társadalmi-gazdasági (SES) státusa. „A barátokkal kapcsolatos tevékenységek, barátsággal összefüggő normák szoros kapcsolatban állnak az egyén anyagi helyzetével.”³⁹ Walker szerint a munkásosztály és a középosztály közötti strukturális különbségek figyelembevétele szükséges ahhoz, hogy a barátokhoz és barátsághoz kapcsolódó kétértelműségeket tisztázzuk.

Barátság és nemi szerepek?

„Barátság csak ott keletkezhet, ahol két férfi egymás lényét nemcsak hogy épségben tartja, hanem saját Én-köréből a kettő körébe azért lép ki, mert tudja: ez az a hely, ahol barátjának épségén saját épsége megettőződik.”

(Hamvas 1988, 133)

A barátság, főleg klasszikus értelemben, elsősorban a férfiak „sajátja”. A „társaságkedvelő hajlam”, ami Lewis szerint a férfibarátság táptalaja, már az ősközösségi társadalmakban is létezett. A vadászatok és harcok során a férfiak között együttműködés alakult ki, melyet megerősített az egymásra utaltság és a közösen átélt élmények sora. A mindennapi feladatok teljesítésének elengedhetetlen feltétele volt, hogy a férfiak egymás közt megbeszéljék és megtervezzék a tennivalókat.

³⁸ A „segít” funkciót a nők 10 százaléka említette a szakmunkás nők 19 százaléka, a „meghallgat” funkciónál az arány az összes nő 22 százaléka, a szakmunkás nők 36 százaléka.

³⁹ Walker 1995, 276.

„Roppant élvezték egymás társaságát: bátor harcosok közt voltak, távol a nőktől és a gyerekektől; ügyességük, az együtt átélt veszélyek és viszontagságok, a multságok összekovácsolták őket. [...]”

A férfiak számára, akik nap mint nap próbára tették egymást, örömet jelentett az együttműködés, a munkabeszélgetések, a kölcsönös tiszteletadás és megértés, és ez biológiailag roppant értékes volt.”

(Lewis 1995, 71–72)

Magyarországon a nők és a férfiak között a barátok számát vizsgálva csaknem minden vizsgált paraméter mentén jelentős különbségeket találunk a férfiak javára. 1993-ban a mintába került nők 25 százalékának nem volt barátja, míg a férfiaknál ez az arány csak 14 százalék. 1997-ben a nők 35, a férfiak 21 százaléka állította, hogy nincs barátja. Míg a nők kapcsolathálózata jellemzően inkább 1–4 személyből áll, vagyis kapcsolatokban szegény, addig a férfiaké inkább 5-nél több barátból, vagyis hálózatuk inkább közepes, illetve kapcsolatokban gazdag. Ha a barát nélküli férfiakat és nőket összehasonlítjuk, kiderül, hogy a mintaátlaghoz képest csupán egyetlenegy kategóriában van a nőknek 1997-ben kevésbé rossz helyzete, mint a férfiaknak: a felsőfokú végzettségű nők esetében a 9 százalékuknak, míg a felsőfokú végzettségű férfiak 14 százalékának nincs barátja. Minél magasabb a nő végzettsége, annál inkább előfordul, hogy kapcsolathálózatuk gazdag, és hasonló a férfiakéhoz. Számos dimenzióban a nők többszörösen rosszabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Csupán a példa kedvéért emelünk ki néhányat: az egyedülálló férfiak kevesebb mint ötödének nincs barátja, szemben az egyedülálló nők csaknem felével. Az általános iskolát végzett férfiak negyedének, az ugyanilyen végzettségű nők 43 százalékának nincs egyáltalán barátja. Ugyanezek az arányok az 56–65 éves korosztály esetében 21, illetve (a nőknél) 49 százalék.

A barátok számát tekintve a nemek szerinti különbségeket más vizsgálatok is kimutatták.⁴⁰ A különbségek egyik okaként említhető, hogy míg a férfiak barátságai inkább közös tevékenységeken, hasonló érdeklődési körön alapulnak, a női barátságokat inkább a személyes osztozás és magas érzelmi befektetés jellemzi, és a barátságok minőségi különbsége a kapcsolatok számában is megmutatkozik. Ezenkívül minél tradicionálisabb egy társadalom, a nők kapcsolathálózatának annál nagyobb hányadát teszik ki a rokoni kapcsolatok. A strukturalista megközelítés szerint, ha a nők és férfiak egy társadalomban elfoglalt helye közelít egymáshoz, a köztük levő különbségek a barátság tekintetében

⁴⁰ Például Angelusz–Tardos 1991. Utasi 1990, Höllinger–Haller 1990.

is kiegyenlítődnek. Ezt alátámasztani látszanak a felsőfokú végzettségű nőkre és férfiakra vonatkozó adatok.

Elgondolkodtató, hogy míg a nőknek átlagosan szignifikánsan kevesebb barátjuk van, és nagyobb arányban vannak köztük olyanok, akiknek egyáltalán nincs barátjuk, a 2000. évi Tárki Háztartás Monitor vizsgálat adatai alapján mind rokoni, mind nem rokoni kapcsolataiktól ugyanolyan mértékben kapnak segítséget, mint a férfiak. Ráadásul a vizsgált dimenziókban a se rokoni, se baráti segítséget nem kapók között a férfiak statisztikailag szignifikánsan nagyobb arányban szerepelnek: a férfiak 46, míg a nők 40 százaléka nem számíthat segítségre. Azaz habár a férfiaknak látszólag több a barátjuk, a nők kevesebb barátja (és egyéb személyes kapcsolatai) ugyanolyan szintű segítséget nyújt számukra. Tehát noha a barátok száma alapján a férfiak előnyösebb helyzetét tételezhetnénk fel, az adatfelvételek arra utalnak, hogy érzelmi, támogató, intim kapcsolatokkal a nők legalább olyan arányban rendelkeznek, és a kapcsolati erőforrások hozzáféréseinek tekintetében sincsenek rosszabb helyzetben.

E tanulmány arra a kérdésre nem tud választ adni, hogy vajon a megkérdezettek barátságmeghatározásai mögött női vagy férfi barátságok állnak-e, azt azonban tudjuk az adatokból, hogy a kérdezettek legjobb barátai milyen neműek. Eszerint feltételezzük, hogy a férfiak zömmel férfibarátságról beszélnek a fogalom meghatározásakor, mivel legjobb barátaiknak mindössze 9 százaléka nő. A fiatal fiúk jó barátai között ugyan kicsit több a lány (15 százalék), azonban még így is meglehetősen homogén nemi szempontból a barátok csoportja. A nők legjobb barátai között valamivel magasabb az ellenkező neműek aránya (15 százalék); az ellenkező nemű legjobb barátok aránya a fiatal lányok kapcsolataiban a legmagasabb (25 százalék).

Máig is érvényesnek látszanak Lewis idevonatkozó gondolatai. Szerinte a közös tevékenység során létrejött társaságok megteremtették a barátságok kialakulásának lehetőségét. Miután a férfiaknak és a nőknek ritkán voltak közös tevékenységeik, ezért van az, hogy „a legtöbb társadalomban, a legtöbb korban a barátság férfiak és férfiak, nők és nők között alakult ki. A két nem a ragaszkodásban és a szerelemben, nem pedig a barátságban találkozott”.⁴¹ Saját – 20. századi – angliai társadalmát illetően Lewis borúlátó: „Két szék között a pad alá estünk. A társadalom egyes csoportjaiban megvannak a közös alapok a nemek közötti barátsághoz, más csoportokból viszont hiányoznak.”⁴²

---

⁴¹ Lewis 1995, 80.

⁴² I. m. 81.

Szerinte a hiányzó közös alap az azonos iskolai végzettség és műveltség. Adataink alapján – legalábbis a legjobb barátok esetében – az ellenkező nemű barátok aránya hasonló az eltérő társadalmi státusú csoportokban, és ma is a barátságok inkább az azonos neműek között jönnek létre. Ennek legjellemzőbb ellenpéldája pedig az az ideális eset, amikor a legmélyebb barátság éppen férj és feleség közt valósul meg.

Megvizsgáltuk, hogy vajon a nők általában másképp vélekednek-e a barátságról, mint a férfiak. A barátság leírására használt jellemzők közül csak néhány esetben mértünk eltérést. A nők és a lányok inkább a beszélgetést, egymás meghallgatását és ezzel összefüggésben a titoktartást emelték ki. A férfiak számára a barátság alapeleme a segítség. Míg a nőknek 21, addig a férfiaknak csak 9 százaléka említette a „meghallgat” funkciót, szemben a „barát az, aki segít” kijelentéssel, amelyik a férfiaknak 22, a nőknek viszont mindössze 9 százalékánál fordult elő. A barátságban a nők inkább a szeretetet, a férfiak pedig a közös múlt és egy-egy közös élmény fontosságát hangsúlyozzák. A fiúk csak a „szórakozás” funkciót említették magasabb arányban.

Ezek az eredmények jól beleillenek azoknak az – elsősorban az azonos neműek közti barátságra irányuló – kutatásoknak a sorába, amelyek szerint „a férfiak kevésbé szoros és kevésbé önfeltáráson intím, főleg aktivitásokra épülő kapcsolatokat építenek ki, ...amíg a nők főleg az önfeltárásban élik meg a kapcsolódás intimitását”.⁴³ Ugyanakkor a mi elemzéseink nem támasztották alá azt, hogy „a baráti kapcsolatok a nők számára sokkal több érzelmi támaszt nyújtanak, mint a férfiak számára”.⁴⁴ A megkérdezett férfiak és nők, fiúk és lányok számára egyformán fontos volt, hogy a barátságról és a hozzá tartozó érzelmekről és érzésekről beszéljenek. Talán pont azért, mert a barátság definiálásakor nemcsak létező, barátként megnevezett kapcsolataikat vették figyelembe.

Barát vagy barátnő?

Magyarországon amellet, hogy azt vizsgáljuk, vajon a nők és a férfiak másképp barátoknak-e, még egy fontos kérdést kell tisztáznunk: kinek mit jelent, és mit nem jelent magyarul a *barát*⁴⁵ szó! A *Magyar*

⁴³ F. Lassú 2004, 55.

⁴⁴ I. m. 56.

⁴⁵ A *Magyar értelmező kéziszótárban* (2004) ez olvasható a *Barát* címszó alatt: 1. Az a személy, kül. férfi (gyermek, ifjú), akit (kölcsonös) bizalom, ragaszkodás és szeretet

értelmező kéziszótárban a *barát* szóhoz tartozó két jelentés alapján könnyen elképzelhető, hogy legalább két külön világ, társadalmi valóság tükröződhet a „Hány barátja van Önnek?” kérdésre adott válaszban aszerint, hogy például egy magasan iskolázott budapesti fiatal nő vagy egy vidéken élő idős parasztasszony válaszol. Míg az elsőnek a *barát* szó az összes baráti kapcsolatát jelenti, addig az utóbbinak a megbotránkozáson és piruláson kívül mást nem jelent, neki ugyanis csak barátnője vagy népiesen szólva barátnéja van.

A tisztánlátást tovább nehezíti az is, hogy a barát szó eltérő használata és értelmezése nemcsak a társadalom különböző csoportjai között érhető tetten, hanem egy ember életének különböző életszakaszaiban is: ugyanaz a nő 18 éves hajadonként és 55 éves férjes asszonyként nem biztos, hogy baráti kapcsolatait egyformán fogja aposztrofálni.

Az 1998. évi Tárki Monitor vizsgálatban a „Hány barátja van Önnek?” kérdés helyett egy jobban körülhatárolt kérdést tettünk fel: „Hány olyan barátja, barátnője van Önnek, akivel meg szokta beszélni kisebb-nagyobb gondjait, problémáit?”⁴⁶ Ezt két okból tartottuk fontosnak. Egyrészt a *barát* és *barátnő* terminus megkülönböztetésével megpróbáltuk kiküszöbölni azt az esetleges torzítást, hogy bizonyos válaszadók barát alatt csak férfiakat értenek, ezért barátnőiket nem jelezték. Másrészt viszont a „gondok, problémák megbeszélése” kitételrel a barátok körülhatároltabb, tehát jobban értelmezhető, de szűkebb körét kívántuk megjelölni. Ilyenformán valószínűleg nem lettek megemlítve azok a barátok (haverok), akikkel például csak szórakozni járnak az emberek. Az elemzések alapján beigazolódott az a feltevés, hogy a *barát*, illetve *barátnő* terminusokat bizonyos társadalmi csoportokban a nők külön kategóriaként kezelik: erre utal az, hogy csökkent azon nők aránya a 46 évnél idősebb korosztályban, illetve a csak általános iskolát végzettek körében, akiknek egyáltalán nincs barátja.

2002. évi kutatásunk arra is lehetőséget biztosított, hogy empirikus adatok segítségével részletesen megvizsgáljuk a két fogalom jelentése közötti különbségeket. Ekkor – a barátságra vonatkozó nyitott kérdéshez hasonlóan – a „Van-e különbség a *barát*/*barátnő* szavak között?” kérdésre is választ kértünk. A válaszokat szintén a fent ismertetett módszerrel dolgoztuk fel. A kapott válaszok száma ezúttal jóval kevesebb volt, mert a nyitott kérdésre csak azok feleltek, akik szerint volt különbség a két szó használata között. A felnőttek közül nem-

---

köt hozzánk. 3. *szépitő* Nőnek kedvese, szeretője. A *Barátnő* címszónál: *nép* barátné 1. Nővel baráti viszonyban lévő nő. 2. *szépitő* Férfinak a szeretője.

⁴⁶ Részletesen lásd Albert-Dávid 1999.

től függetlenül minden második kérdezett a *barát* és *barátnő* szavakat különbözőképp használja, 7 százalékuk pedig nem tudta eldönteni a kérdést. A különbségtétel a fiatalokra fokozottan jellemző, 68 százalékuk szerint a két szó mászt jelent; a fiúk esetében ez az arány magasabb, a háromnegyedük tesz különbséget.

Az eltérő iskolai végzettségű csoportok – hipotézisünket megerősítve – valóban máshogy vélekednek a *barát/barátnő* szavak jelentéséről, azonban ez a különbség elsősorban a bizonytalanok arányából ered. Ha csak a „van/nincs különbség a *barát/barátnő* szó között” dichotómiát vizsgáljuk, a szignifikáns különbség eltűnik (5. táblázat). Az alacsonyabb iskolai végzettségűek körülbelül egytizede bizonytalan, míg a felsőfokú megkérdezettek közül mindenki döntött: kétharmaduk szerint a két szó nem ugyanazt jelenti.

5. táblázat. Különbség barát/barátnő között a szülők iskolai végzettsége szerint (szülők adatbázisa)

	Van különbség	Nincs különbség	Nem tudja eldönteni
Nyolc osztály és alatta	43,5	48	8,5
Szakmunkás	49	40	11
Középfokú	52	43	5
Felsőfokú	62	38	0
Teljes	51	42	7

A kapcsolathálózat – minőségi és mennyiségi – jellemzőit a *barát/barátnő* szóhasználat összefüggésében vizsgálva két összefüggés körvonalazódik:

- A véleményt a családtagok azonos gondolkodásmódja, illetve hasonló kulturális háttere befolyásolja. Elsősorban a házastársak esetében igaz, hogy véleményük hasonló, erősen összefügg: ha a házaspár közül az egyik szerint van különbség a két szó között, akkor körülbelül másfélszeres a valószínűsége, hogy a másik fél is hasonlóan vélekedik. A fiatalok véleménye egyik szülőjével sem függ össze, viszont az apa iskolai végzettsége szerint igen jelentős a különbség a fiatalok között: az apa státusa a fiúk véleményét tendenciájában hasonlóan, de a lányokhoz képest erősebben befolyásolja. A szakmunkás és középfokú végzettségű apák gyermekei mondják leginkább, hogy van különbség a szavak között.⁴⁷ A maxi-

⁴⁷ A középfokú végzettségű apák gyermekeinek 85 százaléka, a szakmunkás apák gyermekeinek 77 százaléka véli úgy, hogy különbség van a barát/barátnő szavak között.

mum nyolc osztályt végzett apák gyermekei ezzel szemben inkább azon a véleményen vannak, hogy nincs különbség (67 százalék). Az apák iskolai végzettsége saját véleményüket szignifikánsan nem befolyásolja, de a tendencia ugyanaz marad: az alacsony iskolai végzettségű férfiak vélik legkevésbé, míg a szakmunkás végzettségűek leginkább, hogy van különbség. Az anyák iskolai végzettségének direkt hatása egyik esetben sincs. A kulturális háttérből adódó különbség a kor előrehaladtával és a szerzett tapasztalatoknak köszönhetően ebben az esetben mintha tompulna.

- A barátsággal kapcsolatos saját tapasztalat azt a véleményt erősíti, hogy barát és barátnő között van különbség. Sem a felnőttek, sem a fiatalok esetében nincs összefüggés az egyénnek a *barát/barátnő* szavakkal kapcsolatos véleménye és aközött, hogy általában hány barátja van, hogy hány legjobb barátja van, illetve hogy a legjobb barátai között mekkora az ellenkező neműek aránya. A barátságra vonatkozó mutatók közül a férfiak esetében szignifikáns különbséget két esetben találtunk: azok a férfiak, akik szerint a barát és barátnő nem ugyanazt jelenti, a barátsággal kapcsolatban több kijelentést tettek, és a legjobb barátaik több helyről rekrutálódtak.⁴⁸ A nők esetében minél inkább van egy nőnek bizalmasa, akivel problémáit megbeszéli, annál valószínűbb, hogy a *barát/barátnő* szavak között különbséget vél felfedezni.

A fentiek nagyban megerősítik azt a feltevést, miszerint férfiak és nők között a különbség a barátsághoz kapcsolódó funkcióknak, illetve a kapcsolatok címkézésének terén van. Úgy tűnik, hogy a „Hány barátja van Önnek?” kérdésre egyesek (főleg a nők) nem azért válaszolnak kevésbé, mert a kérdés nem vonatkozott a barátnőikre, hanem azért, mert nekik inkább bizalmasaik, mint pusztán barátaik vannak. Itt érdemes visszautalni a már említett 1998-as Tárki Monitor felvétel idevonatkozó eredményére. Kiderült, hogy a barátokra feltett általánosabb kérdés leszűkítésének, a gondok, problémák megbeszélésére való fókuszálásának eredményeképpen a férfiak körében jelentősen megnőtt azok aránya, akik nem tudtak egyetlen olyan barátot sem említeni, akivel ilyesmiről beszélnek, míg a nők esetében a barát nélküliek aránya a legtöbb esetben alig tér el a tágabb kérdésfeltevés esetében tapasztalttól. Ebből arra következtettünk, hogy a nők inkább közeli, bizalmas kapcsolataikat nevezik barátságnak, míg a férfiak esetében ez nem így van: sokuknak csak olyan barátaik vannak, akikre érzelmi

⁴⁸ A „Honnét ismeri a legjobb barátját?” kérdésre nyolc kategória közül lehetett választani: szomszéd, osztálytárs, iskolatárs, munkatárs, rokon, környékbeli, egyéb közösség, egyéb hely.

támaszként problémás élethelyzetekben kevésbé számíthatnak. Tehát ha csak a bizalmas barát létét vagy hiányát vizsgáljuk, a nők nincsenek hátrányosabb helyzetben, mint a férfiak. Noha a férfiaknak átlagosan több bizalmas barátjuk van, mint a nőknek, az ilyen barát hiánya nem jellemzőbb nagyobb arányban a nőkre, mint a férfiakra.⁴⁹

Barát/barátnő kérdésben a fiatalok – különösen a fiúk – a felnőttekhez képest kategorikusabban gondolkodnak.⁵⁰ A generációk közötti különbség a nyitott kérdésekre adott válaszok alapján érhető tetten. A 6. táblázatban korcsoport és nem szerinti bontásban mutatjuk be a *barát* és a *barátnő* szavak jelentésére vonatkozó megoszlásokat.

6. táblázat. A *barát* és *barátnő* szavak jelentésbeli különbsége a fiatal- és felnőttmintában nemek szerint (%)

A különbség meghatározása	Felnőtt			Fiatal		
	férfi	nő	teljes	teljes	fiú	lány
Szexuális/szerelmi kapcsolat	39	22	30	39	40	37,5
Nembeli különbség – a nőnek barát-nője van, a férfinak barátja	19	40	30	27	23	32,5
Minőségbeli különbség: „másképp beszél”, „barátnővel őszintébb”	33	31	32	28	30	26
Kategorikus kijelentés: „a nemek között nincs barátság”	3	2	2	1	1	–
Nincs meghatározva	6	5	6	5	6	4
Összesen	100	100	100	100	100	100

A 6. táblázat alapján a kijelentések döntő része (90 százalék) három nagy, közel hasonló arányban előforduló jelentéscsoportba sorolható. A fennmaradó 10 százalékot vagy nem lehetett meghatározni, vagy nagyon markáns, kategorikus kijelentés volt, amit főleg az érdekesség kedvéért külön kódoltunk.

Az első csoportba azok a kijelentések tartoztak, melyek a *barát* és *barátnő* szavakat szexuális vagy szerelmi kapcsolatra értik, és ebben a tekintetben különböztetik meg. Ez a megközelítés a *Magyar értelmző kéziszótárban* a szó *szépitő* jelentésalakjához áll a legközelebb (44. lábjegyzet).

„a barátnő szexuális kapcsolatot is jelent férfi – nő közt” (férfi)

⁴⁹ Albert–Dávid 1998b.

⁵⁰ A nemén kívül más változó esetében nem volt szignifikáns különbség.

„az ellenkező neműek barátságát szexuálisan is használja a magyar nyelv” (nő)

„a barát az a szerelemről szól, a barátnő meg más” (fiatal lány)

„a barátnő testi dologra vonatkozik” (fiatal fiú)

A generációk közti különbség elsősorban itt érhető tetten: a fiatalok a két szót főleg szexuális, illetve szerelmi kapcsolataik definiálására használják. Érdekes, hogy a kor előrehaladtával e tekintetben a nők véleménye gyökeresen megváltozik: míg a lányok a fiúkhöz hasonlóan vélekednek, addig a nők felnőttként ezt az aspektust már sokkal kevésbé említik meg. Ezt erősíti meg az változás is, amelyet a legjobb barátoknak a nem szerinti homogenitásáról már megállapítottunk: a lányok és nők legjobb barátai között a legnagyobb a csökkenés az ellenkező nemű barátok körében következett be.

A második csoportba azokat a kijelentéseket soroltuk, ahol a jelentés szorosan kapcsolódott ugyanannak a tartalomnak a nem szerinti megkülönböztetésére, mintha a barát *maszkulin*, a barátnő pedig *feminin* szóalak lenne. Mindkét szónak ez az első jelentése az *Értelmező kéziszótárban*.

„a barát fiú, a barátnő lány” (fiatal lány)

„a fiú az csak barát” (fiatal lány)

„csak a nemek kérdése, a nőnek úgysis nő a barátja, a férfinak férfi” (nő)

Úgy tűnik, ez jellemzően „női” megkülönböztetés: a felnőtt nők számára ez a legfontosabb különbség, de a fiatal lányok is, főleg a hasonló korú fiúkhöz képest, szintén így gondolkodnak. A nők szerint a férfinak barátja, míg a nőnek barátnője van.

A harmadik leggyakrabban előforduló vélemény típus tartalmi és minőségbeli különbségeket fogalmaz meg a barát és barátnő között. A kódolás során megkülönböztettük a különbség irányát is, azaz hogy vajon az illető kit tart „többnek”, van-e valamiféle minőségbeli hierarchia a két terminus között. Ilyen megkülönböztetést az *Értelmező kéziszótárban* nem találtunk.

„Egy nő nem beszél úgy, mint egy férfi. A témák különbözők egy nővel, mint egy férfivel.” (nő)

„teljesen mást lehet egy fiúval megbeszélni, mint egy lánnyal” (fiatal lány)

„a barátot többre tartom, mint a barátnőt” (nő)

„A barát más, mint egy barátnő, nem lehet megbeszélés szempontjából összehasonlítani.” (fiatal fiú)

Ahogy már említettük, nagyon ritkán fordult elő, ugyanakkor önmagában is érdekes az a néhány kemény és kategorikus kijelentés, ami eleve kizárja a nemek közti barátság lehetőségét.

„Nőnek csak barátnője lehet, mert a férfi nem barát.” (nő)

„Nőre nem mondjuk, hogy a barátom.” (férfi)

„A férfinak barát a barát, férfi – nő között nincs barátság.” (férfi)

Zárógondolatok

A barátság szociológiai vizsgálata többek között a fogalom összetettsége és eltérő alkalmazásai miatt nem könnyű feladat. Ebben a tanulmányban az első lépéseket tettük meg a terminológiai kérdések tisztázásához. Noha bemutattunk néhány, zömében máshol már közzétett, a barátságra vonatkozó adatsort is, fő célunk a kétgenerációs család kutatásunk nyitott kérdéseire kapott válaszok vizsgálata volt. Elemzési módszereink meglehetősen egyszerűnek tűnhetnek. Noha bonyolultabb eljárásokkal, például klaszterelemzéssel is próbáltunk mögöttes tényezőket megragadni, ezekkel egyelőre nem jutottunk valódi újdonságot hozó, a keresztátlás elemzéseken érdemben túlmutató eredményekre.

A tartalmi elemzés azt mutatja, hogy a barátság nemcsak a barát-nak címkézett kapcsolatokhoz, hanem más kapcsolatokhoz, főként családtagokhoz is kötődik, azaz döntően erős, intim viszonyokat jelez. Emiatt érdemes külön választani a barátságot mint ideát, illetve a barát/barátság egyes attribútumait, amelyek más kapcsolatokat is jellemezhetnek. Ezért erősen kontextusfüggő, hogy egy adott kapcsolatot egy empirikus adatfelvétel során éppen melyik címkével illetik. A feldolgozott barátságdefiníciók zöme közhelynek számító megfogal-

mazás. Megkülönböztethetünk úgynevezett konkrét és ideáltipikus kijelentéseket. A meghatározások tartalmilag három nagyobb csoportba sorolhatók aszerint, hogy a barát tulajdonságaira, a barátságra mint kapcsolatra, illetve a barátság funkciójára vonatkoznak-e. A fiatalok barátságjellemzése árnyaltabb, és a barátságra vonatkozó kijelentések többsége magasabb arányban fordul elő körükben, mint a felnőttek között. A *barát/barátnő* szóhasználat vizsgálata megerősíti azt a feltevést, miszerint férfiak és nők között a különbség a barátsághoz kapcsolódó funkciók, illetve a kapcsolatok címkézése tekintetében van.

Zárógondolatként fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a barátságokról, a barátokról, általában az emberi kapcsolatokról a jelenleginél érdemes lenne többet beszélnünk. Noha ez a terület általában véve az emberek mindennapjainak kulcsfontosságú része, a kutatók számára jórészt feltáratlan. A problémás területek egy részére, reméljük, sikerült rámutatnunk. Azonban további módszertani vizsgálatot igényelnének a létező kapcsolatok címkézési mechanizmusai, azaz például mit kell pontosan kérdeznünk ahhoz, hogy valóban a kérdezett egyén, illetve a kutató szerint (e kettő nagy valószínűséggel nem ugyanaz a kategória) barátként definiált emberekről többet is megtudhassunk. Érdekes lenne a szinte mindenki fejében létező barátságideál és a jelen- vagy múltbeli barátságok jellemzőinek alapos összevetése is. Jó lenne megtudni, mi a különbség a „barát” és az „igaz barát” között.

Kérdőíves vizsgálatokban a legmegvalósíthatóbb módszernek továbbra is az egyes, a kutató által legalábbis a barát kritériumaiként beazonosított funkcióknak való megfelelés feltárása tűnik, azzal a kiegészítéssel, hogy kétgenerációs kutatásunk adatai alapján érdemesnek látszik utólagosan külön is rákérdezni az egyén által barátoknak tartott személyekre.

Irodalom

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta 1998a. A barátokról. In Kolosi Tamás et al. (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. Budapest, Tárki, 257–278.
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta 1998b. Társas kapcsolatok, magányosság 1998-ban. In Szívós Péter – Tóth István György. *Társadalmi tény-kép 1998*. Budapest, Tárki, 211–220.
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta 1999. A bizalmas kapcsolatokról. In Szívós Péter – Tóth István György. *Monitor 1999*. Budapest, Tárki, 218–230. <http://www.tarki.hu/research/monitor/monitor99/index.html>.
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta 2000. A kapcsolathálózatokról. In Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Növekedés alulnézetben. Tárki Monitor jelentések*, december, 247–253. <http://www.tarki.hu/research/monitor/monitor2000/index.html>.

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta 2002. *Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedében*. Kézirat.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1991. A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet és Magyar Közvéleménykutató Intézet, 55–73.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1998. A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In Kolosi Tamás et al. (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. Budapest, Táarki, 237–257.
- Arisztotelész 1987. *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa Kiadó, 215–247.
- Barabási Albert-László 2003. *Behálózza – A hálózatok új tudománya*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Szent István Társulati Biblia. Sirák fia könyve*. 6,5–17.
- Cicero 1987. *Az öregségről. A barátságról*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- F. Lassú Zsuzsa 2004. *Barátok és barátnők – együtt és egymás ellen*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fisher, Claude S. 1982. What do we mean by 'Friend'? An Inductive Study. *Social network* 3. (1982) 287–306.
- Hamvas Béla 1977.
- Hamvas Béla 1988. *A láthatatlan történet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Höllinger F. – Haller, M. 1990. Kinship and social networks in modern societies: a cross-cultural comparison among seven nations. *European Sociological Review*, 6. 103–123.
- Kornblum, William 1974. *Blue-Collar Community*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lewis, Clive Staples 1995. *A szeretet négy arca*. Budapest, Harmat Kiadó, 64–99.
- Lott, Tim 1999. *White City Blue*. London, Penguin Books.
- Magyar értelmező kéziszótár*. 2004. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Márai Sándor 1977. *Füveskönyv*. Budapest, Helikon Kiadó.
- McAllister, Lynne – Fischer, Claude S. 1978. A procedure for surveying personal networks. *Sociological Methods and Research*, 7. szám 131–148.
- O'Connor, Pat 1992. *Friendships between women: a critical review*. New York, The Guildford Press.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling alone: the collapse and revival of community*. New York, Touchstone.
- Suttles, G. D. 1970. Friendship as a social interaction. In G. J. McCall (szerk.): *Social relationships*. Chicago, Aldine, 95–135.
- Utasi Ágnes, 1990. Baráti kapcsolatok. In Andorka et al. (szerk.): *Társadalmi riport 1990*. Budapest, Táarki, 475–487.
- Walker, Karen 1995. „Always there for me”: Friendship Patterns and Expectations Among Middle- and Working-Class Men and Women. *Sociological Forum*, 10. évfolyam 2. szám 273–296.
- Whyte, William Foote 1981. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago, University of Chicago Press.